

Bolemant Lilla és Szapu Marianna. *Bevezetés a gendertanulmányokba. Egyetemi jegyzet. Pozsony - Nyitra: Phoenix Polgári Társulás. 2015. ISBN: 978-80-89748-00-6. Pp. 250.*

A Bolemant Lilla és Szapu Marianna *Bevezetés a gendertanulmányokba* című kötetét hiánypótló szakmunkának, kiváló egyetemi jegyzetnek tartom. A kötet Pozsonyban jelent meg a Phoenix Polgári Társulás kiadásában 2015-ben. 2023-ban is érdemes felhívni rá a figyelmet, hiszen most már lehet arra reflektálni, miként funkcionál egyetemi tankönyvként. Időtállóan bizonyult a releváns hivatkozásokat tartalmazó, irodalomjegyzékkel ellátott kötet annak ellenére, hogy ez a terület nagyon gyorsan változik. A genderkutatások interdiszciplináris jellegéből adódóan, az egyes területeken belül újabb és újabb specializációk jönnek létre. A társadalmi nemek tudománya gyors tempójú átalakulása ellenére ez a kötet ma is betölti azt a célt, amire vállalkozott. „Jelen kötet a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Karának egyetemi jegyzetként arra hivatott, hogy bevezesse a hallgatókat a gendertanulmányok mint akadémiai diszciplína alapvető témaköreibe” (7). A terület a szélsőjobb-dali-populista hatalmi irányzatok erősödésével összefüggően az autokrata rendszerekben, Magyarországon is, erős támadásnak vannak kitéve, ami a szakmai munkát új kihívások elé állította, válaszadási kényszerbe hozta.

Saját tapasztalatként arról tudok beszámolni, hogy a hallgatók egyöntetűen szerették, érthetőnek, informatívnak tartották a kötetet, és a mindannyiunkat érintő társadalmi-kulturális közeg kontextusába tudták elhelyezni a könyvben tárgyalt szakterületeket. A szerkesztők mellett Antoni Rita négy fejezettel, Szolnoki Júlianna és Lúbia Lacinová egy-egy tanulmánnyal járult hozzá az egyetemi jegyzethez. Bolemant Lilla esetében a női írókat képviselő irodalomtudományos munkássága és publikációi mellett a Woman Press kiadó létrehozásában és működtetésében betöltött tudományszervező tevékenységét érdemes megemlíteni. Antoni Rita A Nőkért Egyesület elnöke, feminista aktivista. Az egyesület honlapján, a *nőkért.hu*-n megjelenő információk önmagukban is szolgálhatnak egyetemi órákhoz javasolt szakirodalomként.

A kötet nagy segítséget jelent a feminizmus iránt érdeklődő olvasók számára, hiszen érthető nyelven tesz közzé fontos ismereteket női szerzők, írók, művészek, tudósok teljesítményéről, amelyek igen gyakran háttérbe szorulnak a különböző kultúratörténeti összefoglalókból. A hiánypótlót tehát ebben az értelemben is értettem, ahogy a szerzők egyéb tevékenységükben, úgy ebben az egyetemi jegyzetben is arra vállalkoznak, hogy hiányt pótoljanak,

beleírják a női és a kisebbségi nemi identitás képviselőinek a teljesítményét a kultúrákritikai és társadalomtudományos elméleti kutatásokba.

Mielőtt az egyes fejezetekről szót ejtenék, szeretnék a kötet egészének a szemléletére nézve néhány észrevételt tenni, négy jellemzőt kiemelni. Nagyra értékelem, hogy a kötet közérthető nyelven, a bevezetés műfajának eleget téve közvetít ismereteket; megmutatja a szakma sokszínűségét; a történetiség szempontját hangsúlyozza, és végül jelzi a feminizmusnak az aktivizmushoz, az érdekérvényesítő gyakorlathoz fűződő kapcsolódását. A fejezetek követik az érthetőség, a hozzáférhetőség elvét, a közgondolkodásban fellelhető nézetekből indulnak ki és haladnak a szakmai speciális diszkurzus felé, ennek megfelelően meghatározzák a fogalmakat, ezekhez társítva a megfelelő kutatókat, majd a bevezetett fogalmak mentén alakítják a gondolatmenetet. Erre az elvre különösen nagy szükség van a jelenlegi helyzetben, mikor egyszerre túl sokat és túl keveset lehet hallani a társadalmi nemek tudományáról, nagy a zaj a közéleti kommunikációs csatornában, ami azt eredményezi, hogy a történelmi okokra visszavezethető nagy szakadék a tudományos kutatások és a társadalomban élő nézetek között manapság még nagyobbra tárult. A jelenlegi rendszer a feminista kutatásokhoz kapcsolódó valótlanságok terjesztésével ráadásul mindent megtesz azért, hogy ez a szakadék tovább mélyüljön. Belátható, hogy a világos fogalmakra építő tárgyilagos szakmai diszkurzus milyen nagy szolgálatot tesz a feminizmus képviselőiben.

A kötet képviseli a feminizmus lényegi tulajdonságának tartott sokszínűséget. Nem véletlen, hogy az Európában és az Egyesült Államokban megjelenő nagy összefoglaló kötetek feminizmusokról beszélnek, hiszen szerteágazó interdiszciplináris területről van szó. Az olvasók már a tartalomjegyzékben érzékelik a terület sokoldalúságát, több tudományterületre kiterjedő jellegét, valamint a feminista kutatások fókuszában álló legfontosabb szociális és kulturális területeket: a feminista érdekvédő mozgalmak, a kulturális sztereotípiák, a sztereotípiák és a nemi szocializáció kérdései, az anyaság szociális kontextusai, a nők reprodukciós jogai, a női elleni erőszak és a családon belüli erőszak, az LMBTQI és a Queer Studies, a média szerepe a nemi identitás normáinak kialakításában, a nők és férfiak kognitív tevékenységének a különbségei.

A kötet egyértelműen érvényesíti a Gender Studies megértésének másik fontos szempontját, a történetiséget. A női jogok érvényesítése, a nők és az alternatív nemi identitások kutatása, a mai helyzet elemzése nem képzelhető el történeti szempontok figyelembevétel nélkül. A nőmozgalmak története beleágyazódik az utóbbi két évszázad európai és magyar történelmének folyamatába. A kötet számos tanulmánya a fogalommagyarázat mellett időbeli folyamatok áttekintésével keretezi az adott területet. Végül

kirajzolódnak a kötetben a feminista elméletek azon sajátosságai, hogy a kutatások összefonódnak aktivista, érdekvédő gyakorlati tevékenységgel. A női létezés, a női látásmód, a női irodalmi-művészeti-tudományos tevékenység tanulmányozása elválaszthatatlan a női jogok érvényesítésének történetétől.

Szapu Marianna a kötet első két fejezetében meghatározza a feminista elméletek legfontosabb fogalmait, kérdésfelvetéseit, a nemi identitás és a nemi szocializáció folyamatát történeti megközelítésben, bemutatja a feminista mozgalmak hullámait, azon belül a korszakokhoz kapcsolódó szerzők munkáit, valamint az egyes társadalmi irányzatokhoz tartozó változatait, például a liberális, a radikális, a marxista/szocialista feminista irányokat. A sor folytatható, a könyv megjelenése óta eltelt időben (különös tekintettel a globalizáció újabb technikai fordulataira, a világválságok kialakulására, a humán élet és a természeti környezet veszélyeztetettségére, a szélsőséges és populista politikai irányzatok előretörésére), kirajzolódnak újabb tendenciák, például az ökofeminizmus és transzgender irányzatok is.

Bolemant Lilla három fejezt szerzője. *A nemi szerepek és a nemi szocializáció* fejezetben ismerteti a nemi sztereotípiák fogalmát, az ehhez kapcsolódó alapvető szociológiai írásokat, majd Simone de Beauvoir *A második nem* című korszakalkotó könyve nyomán kialakuló feminista filozófiai kutatásokat. Ezek számos oldalról mutatják ki, hogy a nemi identitás és a nemi szerepek nem determináltak biológiailag, hanem a szocializáció folyamán alakulnak ki, amely a nemek közötti egyenlőtlenség fenntartásának nagyon hatékony társadalmi és politikai eszköze. „Kisgyermekkortól kezdve tanuljuk azt, hogy a minket körülvevő viselkedésminták, gondolkodásminták, valóságlátás, cselekvési módok, szokások, szerepképek közül melyek a helyesek, s melyek az elvetnivalók” (81). A *Feminista irodalomszemlélet* kötet záró tanulmányában jó érzékkel foglalja össze a feminista irodalomkritika könyvtárnyi szakirodalmának legfontosabb munkáit, kitérve a női alkotóerőről szóló pszichoanalitikus elképzelésekre, a nőknek tulajdonított jellegzetes női írásmód példáira. Külön figyelmet fordít a női szerzők és az irodalomtörténeti kánonok alakulására, a női írás, az *écriture féminine* teoretikus koncepcióra és az irodalomtudományos irányzatokra, mint például a feminista narratológia vagy Bahtyin karnevál fogalmának feminista kritikai alkalmazására. *A nemi szerepek a médiában* című fejezetben, amely szintén Bolemant Lilla műve, láthatjuk, hogy ezen a területen is nagy súly esik a nemi sztereotípiák vizsgálatára. Az idézett kutatások a médiavalóság koncepcióján keresztül hangsúlyozzák, hogy a tömegkommunikáció nem egyszerűen informál minket az adott kultúrában kialakított képzetekről, hanem alakítja is azokat, ugyanis e közlemények tartalmának és struktúrájának megfelelően viselkedünk. A feminista kutatások fontos vizsgálati szempontja például az, hogy milyen arányban és milyen minőségben jelennek a nőkről és a férfiakról szóló hírek az egyes médiákban.

Az egyik ilyen vizsgálat konklúziója szerint a nővel szemben mindig fennáll a gyanú, hogy ha munkájában sikeres, nem látja el kellőképpen a családi és háziasszonyi kötelességeit, tehát nem teljesíti „női szerepét”, és azzal is gyanúsítható, hogy munkahelyi sikereit nem csupán képességeinek köszönheti.

Antoni Rita a következőkben bemutatott fejezetei különösen informatívak, nagy mennyiségű tényanyagot tekintenek át lényeglátóan és közérthetően. *A magyarországi feminista megmozdulások története* című fejezetben kiváló, igen alapos történeti összefoglalást ad a magyarországi feminizmus alakulásáról. Összefoglalja a nemzetközi és a hazai szerzők feminista írásait, majd saját kutatási eredményeit, aktivista tapasztalatait bevonva tekinti át a magyarországi feminista megmozdulások történetét az 1770-es évektől napjainkig. A különböző periódusokban megemlíti a legfontosabb személyeket, érdekérvényesítő szervezeteket és kiadványokat. A feminizmus első hullámában például említésre kerül az 1904-ben Glücklich Vilma elnökségével létrejövő Feministák Egyesülete, a Nő és a Társadalom, a folytatásaként létrejövő *A Nő (Feminista Folyóirat)* lapok tematikájának; a szerkesztők, Bedy-Schwimmer Rózsa, Pogány Paula, és Teleki Sándorné tevékenysége. Antoni Rita az államszocializmus korszakának ellentmondásait hangsúlyozza, követve a nők helyzetét vizsgáló történészek, szociológusok (Neményi Mária, Marinovich Sarolta, Acsády Judit, Palasik Mária, Sipos Balázs) munkáit. Álláspontjuk szerint a szocialista országok „feminizmusa” elmulasztotta megkérdőjelezni, hogy a házimunka és a gyereknevelés csak a nő feladata; az állítólagos emancipációban nem merült fel a nő és a férfi közötti otthoni munkamegosztás lehetősége (53). A fejezet hangsúlyozza továbbá, hogy a magyarországi feminizmusban igen fontos szerepet játszottak a *Feminista Hálózat*, *A Negyedik Kedd* és a *Nőszemély* folyóirat köré csoportosuló kutatók és aktivisták.

Az akadémiai feminizmus a Gender Studies témájához kapcsolódó oktatási és kutatási programokra koncentrált, a Szegedi Egyetemen (JATE), az ELTE-n és a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetemen folytak elsősorban ilyen tevékenységek, konferenciák a kilencvenes évektől kezdve. Itt következik a történetben a 2011-ben megalakult *TNTeF: Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris Folyóirat*, amely mind a mai napig a hazai genderkutatás központja, inspiráló és támogató közege.

A 2013-ban megjelent kötet e fejezete fejlődő emancipációs folyamat különböző állomásait, mérföldköveit követi, ám az utolsó oldalakon a szerző beszámol olyan aggasztó eseményekről is, amelyek már a napjainkig tartó visszarendeződési folyamat kezdetének tekinthetők. Elmondható, hogy 2010 után a kormányzat képviselte populistá-konzervatív politika a női

szabadságjogokat korlátozta, a szexuális kisebbségek jogait megkérdőjelezte, őket megfélemlítette, célkeresztbe állította, a feminista elméletek létjogosultságát hivatalos kommunikációjában napi szinten tagadja, az ELTE akkreditált társadalmi nemek mesterszak oktatását betiltotta. E visszarendeződő folyamat kialakulását jól illusztrálja a szerző által idézett, immár történelmi dokumentumként tekinthető parlamenti kormánypárti felszólalás, amely a párkapcsolati erőszaktörvény tárgyalásán hangzott el:

Talán az anyáknak vissza kéne térniük a gyerekevelés mellé, szülni két-három vagy inkább négy-öt gyermeket, és akkor lenne értelme annak, hogy jobban megbecsülnék egymást, és fel sem merülhetne a családon belüli erőszak, majd ha mindenki megszülte a maga két-három vagy négy gyermekét, akkor mehet önmegevalósítani meg emancipálódni. (64)

Az LMBTQI és Queer Studies – az identitás problémái című fejezetben Antoni Rita az alapvető nemi identitáskategóriák meghatározása után ismerteti a heteroszexuális paradigmán kívül eső emberek történetét. Bemutatja azt a történetileg változó három gondolkodásmintát, amely az érintettek társadalmi elfogadását alakítja: a büntetés, a betegként kezelés, s végül egy lehetséges szexualitás és nemi identitás elfogadása. Fontos állomást jelent például az, hogy 1973-ban az Amerikai Pszichiátriai Társaság eltávolította a homoszexualitást a pszichiátriai betegségek listájáról. Továbbá az is, hogy a hetvenes évektől kezdve az amerikai egyetemeken megjelentek az identitásalapú diszciplínák, például Women's Studies, Black Studies és Lesbian and Gay Studies kurzusok. A melegek, mint kisebbség tételezése fontos eredményeket hozott a jogok terén. Számos országban dekriminalizációs folyamatok után bevezették a regisztrált élettársi viszonyt, néhány országban a házastársi egyenlőséget. Antidiszkriminációs törvényeket vezettek be, melyek tiltják a melegek hátrányos megkülönböztetését a munkahelyeken és a közintézményeken. Magyarországon 1997 óta minden évben megrendezésre került a Budapest Pride. Fontos megemlíteni még a *Mások* és *Labris* lapok tevékenységét, és a budapesti Toldi Mozi Meleg és Lesbikus Filmfesztiválját. Itt is meg kell állapítani, hogy az utóbbi időszakban az emancipációs folyamat előrehaladása Magyarországon megszakadt, súlyos diszkrimináció éri a nem heteroszexuális magyar állampolgárokat, a kormányzat megkülönböztető és fenyegető törvényei durván sértik a szexuális kisebbségek alapvető emberi jogait. Például az úgynevezett gyermekvédelmi 2021. évi LXXIX. törvény összemosza a homoszexualitást a pedofiliával, e törvény miatt jelenleg kötelezettségszegési eljárás folyik Magyarország ellen, az Európai Bizottság, az Európai Parlament és tizenöt tagállam az Európai Unió Bíróságához fordult.

Antoni Rita *A nők reprodukciós jogai* fejezetben ismerteti a WHO álláspontját, mely szerint a reprodukciós jogok az egészséghez való alapvető emberi jog része. A reprodukciós jogok közé tartozik például reprodukciós szervek egészsége és épsége, a szexuális erőszak elleni védelem, a szexuális nevelés, az információhoz való hozzáférés, a szexuális önrendelkezés, a szexuális úton terjedő betegségek elleni védelem, a fogamzásgátlás, a fogamzásgátló szerek könnyű hozzáférhetősége és megfizethetősége, a terhesség gondozás, az aszisztált reprodukciós eljárások, a biztonságos szülés és a biztonságos abortusz. A szerző ezután áttekinti a reprodukciós gyakorlatok elméleti hátterét és történeti alakulását a nemzetközi és a hazai viszonyokban egyaránt. Utal az emberi jogok képviselői és a keresztény fundamentalisták között újra és újra, napjainkban is fellángoló vitákra, amelyekben a női test a csatater helye. A fejezet végén megjegyzi, hogy Magyarországon az állam a fogamzásgátlást nem támogatja, a havi többezer forintos költség a szegénységben élők számára problémát jelent. Végül idézem a szerző anyaság kérdéséhez kapcsolódó összefoglaló álláspontját:

Az anyai halandóság az elmúlt húsz évben ugyan 50 százalékkal csökkent, de még így is naponta 800 nő hal meg a világon terhességgel és szüléssel összefüggő, megfelelő egészségügyi ellátással megelőzhető okokból. Érdekes módon emiatt nem tör ki morális pánik. A helyzeten a globális tudatosság mellett úgy lehet javítani, hogy az anyaságot nem kötelességnek, hanem – a megfizethető és hozzáférhető fogamzásgátlással együtt – *jognak* tekintjük, melyről minden nőnek joga van *informált* döntést hozni. (132)

Antoni Rita *A nők elleni erőszak és a családon belüli erőszak* című fejezetben a nők elleni erőszakot a *szexizmus-spektrum* kontextusában szemléli, amely a vicceken, a jóindulatú és rosszindulatú szexizmus különféle megnyilvánulásain és az erőszak bagatellizálásán át az elkövetett erőszakig és az ölésig terjed. A legtöbbször a hatóságok sem veszik komolyan a nők elleni erőszakkal kapcsolatos bejelentéseket, és így segítség helyett újratraumatizálják, másodlagos viktimizációnak teszik ki az áldozatot. A várható retorzió mértéke nem tartja vissza a potenciális erőszaktevőket a *bűncselekmény elkövetésétől*, amely akár *öléssel* is végződhet. Magyarországon évente 70 nőt öl meg partnere vagy volt partnere (172). Fontos hangsúlyozni, ahogy ezt a szerző részletesen kifejti, hogy az erőszak lehet fizikai, lelki és szóbeli erőszak is.

A párkapcsolati erőszak, idézi a szerző Szil Pétert, „szisztematikus magatartás, a mások feletti uralkodásra, illetve mások ellenőrzésére irányuló stratégia” (Szil 2006). Wirth Judit megfogalmazásában „az áldozat erőforrásainak megszerzése” (Wirth 2013), mely lehet az áldozat pénze, lakása, bútorai, továbbá az áldozat energiája, reprodukciós munkája, ideje, minden

figyelme – az élete. A párkapcsolati erőszak fontos jellemzője az *eszkálálódás* (a bántalmazás harmonikus kezdet után fokozatosan erősödik) és a *ciklikus jelleg*: a bántalmazást a *mézesbetek (honeymoon) fázis* váltja fel. A nőket sújtó családon belüli erőszak elleni küzdelem a feminizmus második hullámában új erőre kapott, a „the personal is political” (a személyes életút mindig politikai erővel bír) jelszóval, kifejezve, hogy az erőszak nem magánügy. Magyarországon a családon belüli erőszaknak 2013-ig nem létezett önálló büntetőjogi tényállása. A rendszerváltás óta létrejött áldozatvédő civil szervezetekkel (Fehér Gyűrű Alapítvány, NANE, Eszter Alapítvány, PATENT, Keret Koalíció) a törvényhozók rendre igyekeznek elkerülni a szakmai egyeztetést. Folytatva az Antoni Rita által 2015-ig követett történetet, ezen a területen is az elért eredményekhez képest a visszalépésre, a nők helyzetének rosszabbodására kell felhívni a figyelmet. 2020-ban a FIDESZ-KDNP többségű magyar parlament a KDNP javaslatára nyilatkozatot fogadott el, amely elutasította a családon belüli erőszakkal szemben a nőket védő Isztambuli Egyezmény ratifikálását.

Szolnoki Julianna *Tapasztalat és sztereotípiák: Az anyaság társadalmi kontextusai* című fejezettel van jelen, melyben hangsúlyozza, hogy a társadalom elképzelése arról, hogy hogyan kell anyának lenni, egyes történelmi időszakokban változott, és változik ma is. Az az elképzelés, hogy a nő csak anyaként lehet értékes, mélyen benne él a köztudatban. A legveszélyesebb sztereotípiák a szerző szerint a végeletekig önfeláldozó anyáról szóló mítosz, ami a társadalom számára nagyon kényelmes, az anyát viszont végletesen kihasználhatja, ennek következményeként csalódottá, frusztrálttá teheti, hiszen képtelenség ennek az elvárásnak folyamatosan megfelelni. Minden résztvevő személy számára hasznosabb és humánusabb, ha a gyermekről való gondoskodás és a gyermek nevelése úgy épül be a család napirendjébe és a társadalom kontextusába, hogy az anya is foglalkozhasson saját személyisége fejlesztésével.

Lubica Lacinova *Másként gondolkoznak-e a nők?* című fejezetében kifejti, hogy az anatómiai kutatások kimutattak különbséget a női és a férfi agy felépítésében. Ezek kis eltérések, egy jobbkezes és egy balkezes agya közti különbséghez hasonlítható. A férfi agya nagyobb: 4%-al több sejtből áll, és 100 grammal nagyobb a tömege. Más kvantitatív paraméterek viszonylatában a nők vezetnek. Az ő esetükben nagyobb a *corpus callosum*, azaz kérgestest, a két agyféltekét összekötő rostköteg mérete. Ennek köszönhetően a nők agyában gyorsabban jutnak el a jelzések az egyik agyféltekéből a másikba, mint a férfiakéban. A beszédképzésben mindkét agyféltekét használni tudják. A férfiak ehhez csak a domináns agyféltekét használják, amelyik általában a bal. A limbikus rendszer, amely az érzelmek keletkezésekor aktív, általában szintén a nőknél nagyobb. A tudomány ezzel magyarázza, hogy a nők általában

érzékenyebbek, empátikusabbak, de ugyanakkor irracionálisabbak, sérülékenyebbek is, mint a férfiak (216). A szerző hangsúlyozza, hogy biológiai és neurofizikai kutatások eddig is és ezután is az anyag tulajdonságairól fognak szólni, és nem lehet belőlük a nők és a férfiak megítélésére vonatkozó politikai következtetéseket levonni. E kutatások nem állapítják meg a képességek társadalmi rangsorát, ezek a társadalom, a hatalmi hierarchiák és az uralkodó értékek szerkezetéből következnek.

Összegzésképpen elmondható, hogy a kötet tanulmányai lényeges információkat rendszereztek, amelyek biztos alapot szolgáltattak a szakma újabb fejleményeinek a követésére. Egyetemi oktatóként talán az a legfontosabb feladat, hogy a téma sokszínűségére, hűsbavágóan fontos jellegére hívjuk fel figyelmet; hogy kiindulást biztosítsunk a hallgatóknak, utat mutassunk, amelyen ők tovább tudnak haladni. Az online is elérhető kötet maradéktalanul megfelel ennek az elvárásnak, megmutatja az utat, pontosabban az utakat, amelyeken érdemes elindulni és érdeklődés szerint további tanulmányokat folytatni. Nem utolsó sorban, a téma iránt érdeklődő széles közönség számára értékes eligazítást tud nyújtani.

Zsadányi Edit

ELTE Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszék

Felhasznált irodalom

- Wirth, Judit. 2013. „[Bevezetés a párkapcsolati erőszak természetrajzába.](#)” *Interdiszciplináris Áldozatsegítő Képzés*. Budapest: BSzF.
- Szil, Péter. 2006. [Miért bántalmaz? Miért bántalmazhat?](#) Budapest: Habeas Corpus Munkacsoport.